

УДК 008.009

О.О. Білецька

ПЕРЕКЛАД У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ КУЛЬТУР

Сьогодні все мовознавство пронизано культурно-історичним змістом, бо своїм предметом має мову, що є умовою, основою і продуктом культури. Наприкінці ХХ ст., кажучи словами Р.Фрумкіної, відкрилася свого роду безвихідь: виявилось, що в науці про людину немає місця головному, що створило людину і його інтелект, – культурі [5; 104].

Оскільки в більшості випадків людина має справу не з самим світом, а з його репрезентаціями, когнітивними картинами і моделями, то світ постає крізь призму культури і мову народу, який сприймає цей світ. Ймовірно, це і дає підставу Ю.Степанову стверджувати, що мова непомітно направляє теоретичну думку філософів і інших учених [4; 68]. Дійсно, найвидатніші філософи ХХ століття П.Флоренський, Л.Вітгенштейн, Н.Бор та ін. відводили центральне місце в своїх концепціях мові. Видатний мислитель нашого часу Х.Гадамер стверджував, що мова – єдина надія на звільнення [3; 153], а М.Хайдеггер вважав саме мову, а не природу і навколишній світ, першосутністю, будинком буття людини, бо мова не тільки відображає, але й створює ту реальність, в якій живе людина [6; 103]. У свою чергу, перекладачі завжди були обізнані щодо існування культурних відмінностей та їх впливі на процес перекладу, проте головні культурно-перекладацькі теорії та теоретики культурологічних аспектів перекладу з'явилися лише наприкінці ХХ століття.

Особливу цінність для культурологічної теорії перекладу являють два взаємодоповнюючих підходи вирішення цієї проблеми. З одного боку, мова розглядається як єдине соціально-культурне утворення, що відображає особливості певного етносу як носія певної культури, виділяє його серед інших культур. З іншого – вивчаються різні види варіативності мови, пов'язані з неоднорідністю і багатогранністю суспільного життя, існуванням соціальних, професійних та багатьох інших відмінностей між людьми в рамках однієї і тієї ж культури.

Проблема взаємовідношення мови і культури традиційно включалася в сферу інтересів мовознавців. Однак в останні десятиліття поняття «культура» набуває все більш широку інтерпретацію. На зміну розумінню «культури» як сукупності матеріальних і духовних досягнень цивілізації прийшло розширене тлумачення цього терміна, що включає особливості історичних, соціальних і психологічних явищ, характерних даному етносу, його традиції, цінності, погляди, інститути, поведінку, побут, умови життя – всі сторони її буття і свідомості. Таке розуміння «культури», природно, включає в неї мову і інші аспекти вербальної комунікації як найважливішої умови людського існування [2; 68].

У теоретичному плані нове трактування поняття «культура» отримало подальший розвиток у двох напрямках. З одного боку, почала формуватися нова наукова дисципліна «лінгвокультурологія» як важлива частина глобальної науки про людину, а з іншого – традиційна проблема «мова і культура» придбала нову значимість і масштабність.

У свою чергу, мова як знаряддя вербальної комунікації є найважливішою частиною культури, і всі особливості її структури і функціонування можуть вважатися проявами культури відповідного мовного (або етнічного) колективу. Однак слід враховувати складний і опосередкований характер зв'язку мови з іншими елементами культури. Навколишній світ, духовне життя і поведінка людей відображаються у свідомості людини в певних когнітивних структурах, які, в свою чергу, реалізуються в мовних категоріях і формах. Формування і розвиток когнітивних і особливо мовних структур відбувається не тільки під впливом зовнішніх факторів (інших елементів культури), але і за своїми внутрішніми законами, що визначають існування когнітивних і мовних систем як цілісних утворень [8; 215].

Вивчення культурної обумовленості різних сторін вербальної комунікації являє інтерес не лише для перекладознавства, але й лінгвокультурології. Перекладацька діяльність означає не тільки взаємодію двох мов, але і контакт між двома культурами. Слід враховувати, що поряд з унікальними особливостями, що характеризують кожен окрему культуру, існують чинники, спільні для багатьох або деяких культур. Крім того, різні культури завжди впливали і надалі впливатимуть один на одного [11; 54].

Проте, не зважаючи на той факт, що сумніви щодо можливості повноцінного контакту між

різними культурами висловлювалися деякими лінгвістами, етнографами, літераторами, філософами та іншими діячами культури, вони все ж таки зазначають, що концепт культури є вкрай важливим для перекладознавства, оскільки перекладознавство – це галузь знання, яка знаходиться на стику між лінгвістикою і культурологією, оскільки переклад допомагає здійснювати діалог не тільки мов, а й культур [7; 75].

Строго кажучи, культурний компонент у перекладі присутній завжди: на практиці перекладач постійно стикається з «культурно забарвленими» контекстами навіть у самих тривіальних ситуаціях. Сучасні дослідження в сфері лінгвокультурології переконливо доводять, що будь-який текст і будь-яке висловлювання є культурно зумовленими, оскільки навіть у поняття «хліб» у різних культурних спільнотах вкладається неоднаковий зміст.

Культурологічний підхід до процесу перекладу передбачає класифікацію культурно-детермінованих одиниць різних мовних рівнів. Аналізуючи типи відносин між мовою і культурою на рівні тексту, можна запропонувати наступну класифікацію текстів [7; 76]:

– мономовних і монокультурний текст (створений з використанням однієї мови, описується один тип культури);

– мономовних і полікультурний текст (створений з використанням однієї мови, описані різні культурні пласти);

– багатомовний і монокультурний текст;

– багатомовний і полікультурний текст.

Усередині самого тексту існують різні класифікації культурно-детермінованих мовних одиниць. Так, В.Карасик виділяє наступні типи лексики [1; 127]:

– слова і вирази, що в концентрованому вигляді виражають специфічний досвід народу, що користується мовою (імена власні, культурно-історичні реалії, поширені алюзії, слова з емоційно-оцінним фоном, який усвідомлюється саме даними етносом і т.д.);

– лексика зі слабо вираженими культурно-специфічними характеристиками (велика частина загальноживаної лексики, що включає безліч концептів і артефактів, таких, як табурет, кружка, чашка, смуток, гнів, меблі тощо);

– слова і звороти, що мають універсальний характер для людства (наприклад, терміни).

Проте історичні та культурні факти навряд чи будуть відомими у подробицях, як і конкретні описані культурні ситуації. Крім того, незважаючи на приблизно однаковий рівень мовної компетенції носія мови оригіналу та мови перекладу, можливо відзначити певні відмінності, які необхідно враховувати при перекладі текстів притаманних певним культурам.

Так, К.Пінг у статті «Культурні передумови» посилається на основні припущення, переконання та ідеї, що є культурно вкоріненими та поширеними, в свою чергу впливаючи на переклад [9; 133]:

– культура є соціальним надбанням та не передається біологічними засобами;

– культура розподіляється між членами спільноти, а не є унікальною особливістю індивідуума;

– культура носить символічний характер, що означає надання утворенням та подіям значень, які є зовнішніми у ставленні до них самих, і які самі по собі не можуть бути зрозумілі. Мова є найбільш типовою символічною системою в культурі;

– культура є інтегрованою. Кожен аспект культури пов'язаний з усіма іншими аспектами (переклад культурно-специфічних концепцій та визначення культурно-пов'язаних термінів як умов, що стосуються концепцій, інституцій та персоналій, специфічних для культури мови оригіналу).

З лінгвокультурологічної точки зору вся лексика розподіляється на три групи: фрейми з 1) повною, 2) частковою і 3) нульовою відповідністю культурі мови перекладу [7; 77].

Найбільшого інтересу набуває лексика, що складає другу і третю групи, тобто фрейми з частковою і нульовою відповідністю. До них належать специфічні елементи, які часто визначаються в перекладацьких термінах як «неперекладні». В деяких перекладацьких ситуаціях їх слід залишати «без перекладу», точніше, без інтеграції до культури мови перекладу, оскільки, переклад «неперекладностей», при всій його парадоксальності, є носієм інформації високої цінності. Іншими словами, завдяки подібним реаліям, неадаптованим до приймаючої культури, реципієнт і пізнає іншу культуру.

Деякі культурно-обумовлені елементи залишаються «без перекладу» природним чином, як, наприклад, власні імена, що вказують на приналежність їх власників до певної мови та культури. У свою чергу, кожна мова створює своєрідну «мовну картину світу», що є однією з причин труднощів, що виникають при перекладі. Структура мови, дійсно, здатна визначати можливі шляхи побудови

повідомлень, часом нав'язуючи мовцю обов'язкове вживання тих чи інших форм висловлення думки [8; 229]. Але вірним є те, що мовна форма висловлювання не визначає однозначного змісту висловлювання, що створюється на основі інтерпретації значень його складових одиниць, а служить лише вихідною базою для розуміння глобального змісту. Один і той же зміст може утворюватися на основі різних мовних структур і, навпаки, одна й та ж мовна структура може служити основою для формування та розуміння різних повідомлень. Таким чином, залежність виражених думок від способу їх мовного висловлення виявляється відносною і обмеженою. Мовці можуть усвідомлювати різницю між формою висловлювання і суттю справи, долати нав'язуванні мовою стереотипи [10; 78].

Не перешкоджають мовні бар'єри і контактам між культурами. В умовах взаємозв'язку і взаємозалежності сучасного світу різні культури не є ізольованими одна від одної, а постійно контактують і взаємодіють. Представники однієї культури стикаються з особливостями інших культур при безпосередньому спілкуванні з носіями цих культур у себе в країні та поза її межами або отримують відповідну інформацію усно або письмово з екрану, газетних сторінок та літературних творів тощо. Одним із таких джерел, що отримали широке поширення в сучасному світі, є переклади. Розкриваючи своєрідність і різноманіття культурних цінностей, звичаїв і традицій, переклади сприяють взаєморозумінню і взаємоповазі, збагачують культуру кожного народу, вносять великий внесок в розвиток його мови, літератури, науки і техніки.

Таким чином, різні форми культурної детермінованості перекладацької діяльності становлять конвенціональну норму перекладу – сукупність вимог, що пред'являються суспільством до перекладів на певному етапі історії. Існування єдиної культури і спільної мови не означає однорідності культурно-мовного колективу. Для кожного суспільства характерною є наявність численних територіальних, соціальних, професійних, вікових та інших відмінностей, які знаходять відображення в особливостях вживання мовних засобів окремими групами людей.

Джерельні приписи

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 265 с.
2. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: Учеб. пос. / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС. – 2001. – 424 с.
3. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй пол. XX века: опыт парадигмального анализа / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века: Сб. статей. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 1995. – С. 144-238.
4. Степанов Ю.С. Константы мировой культуры: Алфавиты и алфавит. тексты в периоды двоеверия / Ю.С. Степанов; РАН. Ин-т языкознания; Моск. гос. лингвист. ун-т; Отв. ред. А.А. Королев. – М.: Наука, 1993. – 156 с.
5. Фрумкина Р.М. Лингвистика в поисках эпистемологии / Р.М. Фрумкина // Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы: тезисы Междунар. конф. – М., 1995. – Т. II.
6. Хайдеггер М. Положение об основании: статьи и фрагменты / М.Хайдеггер; Пер. с нем. О.А. Коваль; Предисл. Е.Ю. Сиверцева. – СПб.: Лаб. метафиз. исслед. при филос. фак. СПбГУ: Алетейя, 2000. – 289 с.
7. Цатунова И.А. Переводческий анализ текста. Английский язык: Учеб. пос. с метод. рекомендациями / И.А. Цатунова и др. – СПб.: Перспектива, Изд-во «Союз», 2001. – 296 с.
8. Higgins I. 1992. Thinking Translation. London: Routledge. Lotman, J., Uspensky, B. 1978. «On the Semiotic Mechanism of Culture». New Literary History, P. 211-32.
9. Ke Ping. Cultural Presuppositions and Misreadings. Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal, vol. 44, n°1, 1999, P. 133-143.
10. Newmark P. 1988. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall Nida, E. 1964. «Principles of Correspondence». In Venuti, L. The Translation Studies Reader. London: Routledge.
11. Sapir E. 1956. Culture, Language and Personality. Los Angeles: University of California Press.

Резюме

Досліджуються культурологічні аспекти процесу перекладу, зокрема культурна обумовленість різних сторін вербальної комунікації.

Ключові слова: мова, культура, переклад.

Summary

Bileska O. Translation is in context of co-operation of cultures

The article looks into the cultural aspects of the translation process, cultural conditionality of the different aspects of the verbal communication in particular.

Key words: language, culture, translation.

Аннотация

Исследуются культурологические аспекты процесса перевода, в частности культурная обусловленность разных сторон вербальной коммуникации.

Ключевые слова: язык, культура, перевод.